

Michał Siedlecki

Dział Naukowy Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku

Kraszewski od podszewki

[rec. Agnieszka Czajkowska, *Kraszewski nieubrany. Szkice*, Seria: Studia o Literaturze XIX i XX wieku, t. III, Częstochowa 2012, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, ISBN 978-83-7455-281-3, ss. 175]

Zebrane w tomie *Kraszewski nieubrany* szkice Agnieszki Czajkowskiej traktują o codziennym życiu i twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego na tle epok romantyzmu i pozytywizmu oraz w kontekście dzieł literackich wybitnych polskich pisarzy współczesnych: Witolda Gombrowicza oraz Tadeusza Konwickiego. Powodem takiego zestawienia pozostaje – wedle badaczki – prezentowana przez pisarzy dwudziestowiecznych oraz ich dziewiętnastowiecznego poprzednika literacka samowiedza, wyrażająca się niemal w identycznym, zaznaczonym w tytule powyższej „(...) książki zespole skojarzeń. Dotyczą one czynności uznawanych tradycyjnie za kobiece i wykonywane w kuchni oraz w garderobie. Wszyscy zestawieni [tu – M. S.] ze sobą pisarze (...) odsłaniają ponadto swój swoisty romantyczny rodowód”¹.

Książka Czajkowskiej składa się z ośmiu autonomicznych części (mini-rozdziałów): *Kraszewski nieubrany. Wprowadzenie; Pisarz i świat. O listach Józefa Ignacego Kraszewskiego; „Widzę i ... rysuję”. Kijowski zbiór rysunków; Warszawa. Powieściowy wizerunek miasta; Oblicza Szwajcarii w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego; Między deprecjacją i nobilitacją. Powieść w dziewiętnastowiecznym dyskursie krytycznym; Literatura w kuchni i w garderobie. Kraszewski – Gombrowicz, jak również Ostatnia powieść Kraszewskiego. Wokół pisarstwa Tadeusza Konwickiego. Szkice badaczki uzupełniają ponadto: Nota bibliograficzna, Bibliografia oraz Indeks nazwisk. Warto w tym miejscu nadmienić, że sześć pierwszych partii interpretacyjnych tekstu Czajkowskiej*

¹ Zob. A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrany. Szkice*, Częstochowa 2012, s. 21.

o Kraszewskim doczekała się już (choć w nieco innej formie) swoich osobnych publikacji w: krytycznej edycji zbioru kijowskich rysunków Kraszewskiego (jako osobne wprowadzenie do twórczości plastycznej autora *Starej baśni*), a także rodzimych czasopismach naukowych oraz pokonferencyjnych tomach zbiorowych. Dwa ostatnie mini-rozdziały Czajkowskiej o literackich paralelach między twórczością Kraszewskiego, Gombrowicza i Konwickiego nie miały jeszcze swojej wydawniczej odsłony².

Mottem do eseistycznych rozważań Czajkowskiej o autorze *Strzemięczyka* może być – cytowana zresztą przez badaczkę – wypowiedź pisarza z jego *Studiów literackich*, w myśl której: „(...) forma bez wątpienia jest tylko odzieżą myśli”³. Czajkowska podąża w swojej interpretacji słów Kraszewskiego o krok dalej, twierdząc między innymi, że już sam strój bywa synonimem stylistyki utworu czy formy literackiej, nazywa on bowiem subtelnie sposób prezentacji idei oraz wartości, określając przy tym kształt graficzny oraz język danego utworu (szczególnie w przypadku prac translatorskich). To – zdaniem autorki *Historii i „przedmiotów tragicznych”...* (2006) – ważny element charakterystyki moralnej, obecny również choćby w twórczości Juliusza Słowackiego, Adama Mickiewicza oraz Elizy Orzeszkowej⁴.

Czajkowska dodaje też tutaj, że kształt dzieł Kraszewskiego jest zanurzony w naszej codzienności⁵. Powszedniość owa zyskiwała nawet u pisarza – w opinii badaczki – rangę ideału, który starał się on skwapliwie realizować w swoim pisarstwie, poczynawszy od autopromocyjnych „(...) zabiegów o własną popularność, przekładającą się na dochody z edycji książek, a skończywszy na inwazji przedmiotów codziennego użytku do świata fikcji historycznej czy współczesnej”⁶. Badaczka uznaje wręcz Kraszewskiego za reistę, czyli osobę negującą samodzielne funkcjonowanie zdarzeń

² Tamże, s. 7.

³ Tamże, s. 9. Por. J. I. Kraszewski, *Studia literackie*, Wilno 1842, s. 33.

⁴ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrany. Szkice*, dz. cyt., s. 11. Por. J. Brzozowski, *O kilku szczegółach z soplicowskiej garderoby*, [w:] tegoż, *Odczytywanie znaczeń. Studia o poezji Mickiewicza*, Łódź 1997, s. 186 oraz M. Kreft, „Szaty i szmaty”. *Etyczny i psychospołeczny wymiar tematu stroju i komfortu w twórczości Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Etyka i literatura. Pisarze polscy lat 1863–1918 w poszukiwaniu wzorców życia i sztuki*, red. E. Ihnatowicz, E. Paczoska, Warszawa 2006.

⁵ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrany. Szkice*, dz. cyt., s. 16.

⁶ Tamże, s. 16. Zob. E. Ihnatowicz, *Literacki świat rzeczy. O realiach w pozytywistycznej powieści obyczajowej*, Warszawa 1995, s. 20–21 oraz tejże, *Proza Kraszewskiego. Codzienność*, Warszawa 2011.

i stosunków, głoszącą jednocześnie, że istnieją tylko rzeczy rozumiane jako konkrety, które można w jakiś sposób poczuć czy zobaczyć⁷.

Czajkowska, wypowiadając się o epistolograficznej twórczości Kraszewskiego, stwierdza że składa się na nią skomplikowany oraz fascynujący obraz osobowości pisarza, o diametralnie „(...) określonej tożsamości, niepodległej rodzinnym i społecznym konsekwencjom dokonywanych wyborów”⁸. Na potrzeby pisanych przez siebie listów stworzył on nawet – podług Autorki – przewrotną metodologię, czego świetnym przykładem pozostaje jego utwór *Jak się dawniej listy pisały*, którego główny bohater o imieniu Podkomorzy – nienawykły do codziennej listowej korespondencji – wyposażony zostaje przez artystę w znajomość mechanizmów recepcji oraz w przenikliwą świadomość twórczą⁹.

Natomiast twórczość plastyczną Kraszewskiego określa Czajkowska jako kolejny, acz „(...) nie do końca udany komponent intensywnej działalności pisarskiej Kraszewskiego”¹⁰. To – w przekonaniu badaczki – jeszcze jeden wariant romantycznej opisowości. Dodaje ona też, że istotą dialogu, jaki rysunki autora *Króla chłopów* podejmują z ideą mimetyzmu (pojmwana w kategoriach romantycznych), zdaje się właśnie owo zupełnie nowoczesne, dokonywane mimochodem oraz okazyjne „(...) oznaczenie podmiotu, angażującego się w rozmaite obszary twórczej aktywności i w ten sposób usiłującego sprostać nieuchwytniej rzeczywistości”¹¹. Dokumentują one też poniekąd – wedle słów Czajkowskiej, powołującej się na pisma Kraszewskiego – świadomość niewystarczalności słowa, jak również poczucie bezradności wobec świata, jego symboliczny rodzaj odmiennego widzenia¹².

Kraszewski pozostawał również świetnym portrecistą życia miejskiego, jego przełomowych dziejów oraz dookólnych pejzaży, odmalowując choćby kunsztownie na kratach własnych powieści swoją rodzinną Warszawę (*vide: Dziecię Starego Miasta czy My i oni*). Czajkowska twierdzi bowiem, że stolica Polski zyskała w osobie pisarza konsekwentnego kronikarza – opisującego ją w rozmaitych społecznych, jak też politycznych odśłonach

⁷ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubraną. Szkice*, dz. cyt., s. 16.

⁸ Tamże, s. 43.

⁹ Tamże, s. 24. Por. J. I. Kraszewski, *Kraszewski o powieściopisarzach i powieści. Zbiór wypowiedzi teoretycznych i krytycznych*, oprac. S. Burkot, Warszawa 1962, s. 84-119.

¹⁰ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubraną. Szkice*, dz. cyt., s. 63.

¹¹ Tamże, s. 63.

¹² Tamże, s. 63. Por. J. I. Kraszewski, *Gawędy o literaturze i sztuce*, Lwów 1866, s. 208.

– rezygnującego jednak świadomie z obiektywizmu na rzecz jawnego wobec niej zaangażowania oraz przekonująco formułowanej tęsknoty¹³.

Uczona wypowiadając się o helweckim epizodzie Kraszewskiego wspomina też, że na oblicza Szwajcarii w twórczości autora *Starej baśni* składają się przede wszystkim – prócz licznych pamiątek po artyście przechowywanych po dziś dzień w Muzeum Rapperswillskim – „(...) wzmianki powieściowe, cykl zatytułowany *Listy z zakątka szwajcarskiego*, drukowany w 1886 roku w «Biesiadzie Literackiej» (trzy utwory), a także informacje na temat tego kraju oraz swojego pobytu i pracy w nim, zawarte w licznej korespondencji”¹⁴. Szwajcaria staje się ponadto miejscem tymczasowego pochówku artysty. To przecież w genewskim „Hotelu De la Paix” umiera – o czym relacjonuje we własnych wspomnieniach Teodor Tomasz Jeż¹⁵ – artysta dnia 19 marca 1887 roku (*notabene* podczas swoich imienin). Szwajcaria – pomimo lapidarnych śladów w bogatej twórczości Kraszewskiego – odegrała więc w jego biografii dość znaczną rolę¹⁶.

Pisząc o powieści w dziewiętnastowiecznym dyskursie krytycznym, Czajkowska zwraca przede wszystkim uwagę na fakt, że był to okres, w którym w literaturze wzrastała w sposób znaczący aktywność pisarska kobiet¹⁷. Dodaje ona też, że Kraszewski, wydając *Latarnię czarnoksiężską* w 1842 roku wykreował w jej fabule „(...) portret kobiety – pisarki [Natalii, bohaterki utworu – M. S.], który dopełniał «wierny obraz Wołynia», kopiowany w powieści”¹⁸. Przedstawiony tu przez pisarza obraz nieszczęśliwej miłości stanowi – wedle badaczki – ironiczny przypis artysty do wzorów tak zwanej literatury natchnionej. Poczytność i popularność utworów Kraszewskiego zapewniała już bowiem w jego epoce – co szczególnie podkreśla Czajkowska – publiczność w większości kobieca, doceniająca wartość danego utworu w sferze poznawczo-estetyczno-emocjonalnej *explicite*, nie czekając ze swoją opinią na stosowny głos krytyki literackiej¹⁹.

¹³ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrani. Szkice*, dz. cyt., s. 78.

¹⁴ Tamże, s. 81.

¹⁵ Zob. T. T. Jeż, *Wspomnienie o J. I. Kraszewskim*, Warszawa 1888, s. 52-57.

¹⁶ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrani. Szkice*, dz. cyt., s. 91.

¹⁷ Tamże, s. 93. Por. J. Łotman, *Świat kobiet*, [w:] tegoż, *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, przeł. i posł. B. Żyłko, Gdańsk 1999, s. 51.

¹⁸ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrani. Szkice*, dz. cyt., s. 93.

¹⁹ Tamże, s. 93, 108.

Czajkowska dokonując analizy porównawczej twórczości Kraszewskiego i Gombrowicza stwierdza, że przestrzenia literacką pozwalającą na swoiste współwystępowanie tych dwóch krańcowo odmiennych artystów pozostają w głównej mierze zasygnalizowane w tytule jej książki poszczególne pomieszczenia garderoby. Stanowią one bowiem – podług słów badaczki – istotny element w procesie samookreślenia się powyższych twórców w formach intymistycznych czy publicystycznych (przez Kraszewskiego w krytyce literackiej, zaś przez Gombrowicza w *Dzienniku*), jak również poprzez proces formowania się obrazu świata w ich prozie. Obaj pisarze odwołują się po prostu – zdaniem Czajkowskiej – do zasłoniętej przez postacie naszych narodowych wieszczów intymnej przestrzeni kreacji artystycznej, jak też do nieoficjalnych i często wstydlivych wariantów jej recepcji²⁰.

Zestawiając z kolei dorobek literacki Kraszewskiego i Konwického przekonuje, że twórczości tego drugiego patronuje w znacznej mierze autor *Infantki* oraz świat jego powieści i utworów publicystycznych²¹. Obaj pisarze kształtują – według niej – „(...) swoje utwory na sposób postromantyczny, co można rozumieć jako rezygnację z doświadczenia na rzecz dominacji tekstu romantycznego”²². Dla obu twórców ważnym miastem młodości pozostaje Wilno, którego literacki konterfekt powraca na karatach ich utworów w formie sentymentalnych obrazków²³. Warszawa zaś staje się w twórczości Kraszewskiego oraz Konwického – w przeciwieństwie do symbolicznego Wilna – sceną na wskroś upolitycznioną, drgającą od emocji czasów nam obecnych. I to właśnie tego drugiego pisarza – a nie Orzeszkową – określa Czajkowska bezpośrednim kontynuatorem spuścizny literackiej Kraszewskiego²⁴.

Przyjrzyjmy się teraz nieco słabszym stronom przedłożonej tu do naszej oceny książki Czajkowskiej. Po pierwsze, nie zawiera ona stosownego zakończenia, rekapitulującego główne tezy szkiców badaczki, sam zaś jej wstęp pozostaje zbyt krótki i nazbyt ogólny (jego początek to ponad dwie strony cytatów bez komentarzy Autorki)²⁵.

²⁰ Tamże, s. 110, 134.

²¹ Tamże, 137-138.

²² Tamże, s. 137.

²³ Tamże, s. 137. Por. J. Ławski, *Mickiewiczowskie Wilno: miasto, symbol, mit*, [w:] tegoż, *Mickiewicz – mit – historia. Studia*, Białystok 2010, s. 298.

²⁴ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubraný. Szkice*, dz. cyt., s. 138, 159.

²⁵ Tamże, s. 9.

Po drugie zaś, perspektywa badawcza zastosowana przez Czajkowską w jej książce zdaje się niejednoznaczna. Z jednej strony, stara się ona szczególnie pisać o absorbujących Kraszewskiego sprawach tak zwanej „szarej codzienności”, a z drugiej poddaje analizie wszystkie stosowane przez niego gatunki literackie oraz prace malarskie jego autorstwa pod kątem uwarunkowań dziejowych czy procesów społeczno-kulturowych epoki, nawiązując przy tym do literackich paraleli z dorobkiem pisarzy go poprzedzających, a nawet do twórców piszących swoje dzieła w minionym i obecnym stuleciu²⁶. Przydałoby się tu chyba większe usystematyzowanie oraz doprecyzowanie przez Czajkowską jej interpretacyjnych priorytetów.

Po trzecie, w książce Czajkowskiej zdarzają się także wyraźne nadinterpretacje i przejęzyczenia badaczki. Twierdzi ona bowiem w pewnym miejscu swojej rozprawy, że: „Biblijna tradycja zapisanego słowa, które ma właściwości życiodajne, jest obecna w świadomości Kraszewskiego”²⁷. Czajkowskiej chodziło tu zapewne o słowo „twórczość”, a nie „świadomość”, w przeciwnym razie byłby to wywód z pogranicza psychologii czy psychoanalizy, czyli tych dziedzin współczesnej nauki, do których odwoływanie się w powyższym kontekście wydaje się bezzasadne. Podobnie rzecz się ma, gdy badaczka porównuje wyrażenia z kręgu czynności kucharskich Kraszewskiego (typu: karmelki i chleb razowy) z *Księgą Ezechiela* traktującą o zwoju mądrości słodkim jak miód²⁸. Starotestamentowy tekst wizyjno-symboliczny – o wielkiej randze w religii oraz tradycji judaistycznej – nie pozostaje raczej w żadnym sensie paralelny z „językiem kulinarnym” stosowanym przez autora *Starej baśni*.

Po czwarte wreszcie, badaczka wyznaje w trakcie swoich rozważań rzecz następującą: „Twórczość Kraszewskiego, pisana wcale nie pod wpływem natchnienia, ale wypracowywana wręcz w codziennym trudzie (...)”²⁹. Pomijając irracjonalność powyższego twierdzenia, skąd jeszcze jego kategoryczność? Nie można chyba Kraszewskiemu odmawiać pierwiastków natchnienia i swobodnej kreacji. To one właśnie odróżniają przede wszystkim twórczość artystyczną od choćby publikacji naukowej, w której dominuje sąd logiczny, poparty właściwą egzemplifikacją swoich tez oraz ich dokładną argumentacją.

²⁶ Tamże, s. 109-159.

²⁷ Tamże, s. 19.

²⁸ Tamże, s. 19. Zob. *Księga Ezechiela* (3, 1-3).

²⁹ A. Czajkowska, *Kraszewski nieubrany. Szkice*, dz. cyt., s. 150.

Książka Czajkowskiej pozostaje – mimo pewnych mankamentów – ważnym zbiorem szkiców o twórczości i życiu Kraszewskiego, ukazanych na tle jego epoki oraz w zestawieniu z pisarstwem Gombrowicza i Konwickiego, twórców z pozoru tylko odległych mu literacko, jak również światopoglądowo. Dzięki zaprezentowanym tu dociekaniami badaczki język naszej codzienności – obecny w kuchni czy w garderobie – przegląda się z lekką dozą ironii w świecie dawno już minionej dziewiętnastowieczności.

Bibliografia:

- Brzozowski J., *Odczytywanie znaczeń. Studia o poezji Mickiewicza*, Łódź 1997.
- Etyka i literatura. Pisarze polscy lat 1863–1918 w poszukiwaniu wzorców życia i sztuki*, red. E. Ihnatowicz, E. Paczoska, Warszawa 2006.
- Ihnatowicz E., *Literacki świat rzeczy. O realiach w pozytywistycznej powieści obyczajowej*, Warszawa 1995.
- Jeż T. T., *Wspomnienie o J. I. Kraszewskim*, Warszawa 1888.
- Kraszewski J. I., *Gawędy o literaturze i sztuce*, Lwów 1866.
- Kraszewski J. I., *Kraszewski o powieściopisarzach i powieści. Zbiór wypowiedzi teoretycznych i krytycznych*, oprac. S. Burkot, Warszawa 1962.
- Kraszewski J. I., *Studia literackie*, Wilno 1842.
- Ławski J., *Mickiewicz – mit – historia. Studia*, Białystok 2010.
- Łotman J., *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, przekł. i posł. B. Żyłko, Gdańsk 1999.

Michał Siedlecki

Scholarly Section of Łukasz Górnicki Książnica Podlaska Library

KRASZEWSKI INSIDE OUT

Reviewing Agnieszka Czajkowska's *Kraszewski Undressed. Sketches*, Michał Siedlecki points to the fact that although the texts from the volume refer to Józef Ignacy Kraszewski's quotidian life and his literary work,

Michał Siedlecki, *Kraszewski od podszewki*

they do so against the backdrop of Romanticism and literary Positivism, as well as in the context of contemporary literary masterpieces. Arguably, Czajkowska's book is an important attempt to show Kraszewski not only as the man of his times, but also to present him in a surprising juxtaposition with apparently distant writers, such as Gombrowicz or Konwicki. Thanks to the critical remarks of Czajkowska the language of our everyday life – be it in the kitchen or in the walk-in closet – reflects upon itself ironically in the long-gone world of the 19th century.

Key words: Józef Ignacy Kraszewski, Romanticism, Positivism, Witold Gombrowicz, Tadeusz Konwicki, everyday language, irony